ALLAHIN UCALTDIĞI BAŞ

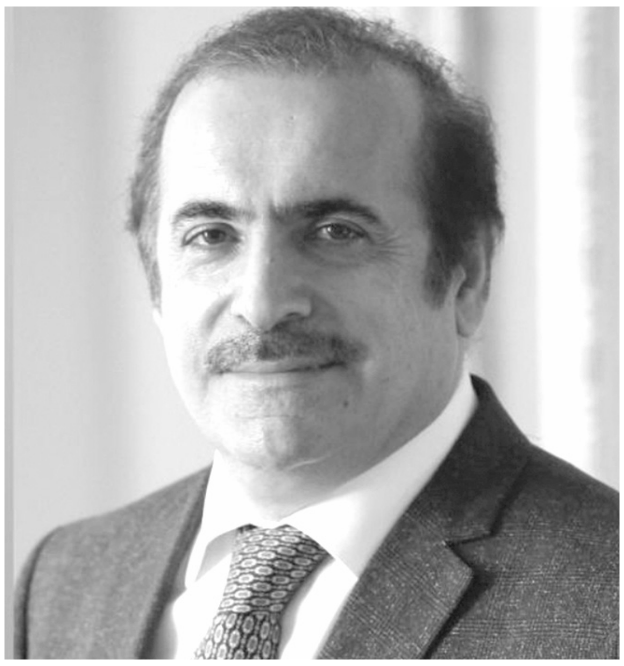

Rafael HÜSEYNOV
Akademik

(Əvvəli ötən sayımızda)

Eyni düşüncəni Hacı Zeynalabdin Tağıyev vaxtilə Məhəmməd ağa Şahtaxtinskiyə göndərdiyi bir məktubunda da açıqca ifadə edirdi: "Müsəlman ailə həyatını və onun bütün çatışmazlıqlarını mən çox yaxşı bilirəm. Müsəlman qadınını indi düşdüyü qapalı, fanatik həyatdan tədricən çıxarmaqdan ötrü yeganə yol var ki, məktəb, yenə məktəb! Ancaq həmin məktəbi elə bacarıqla yaratmaq və qurmaq lazımdır ki, müsəlmanlar heç bir kənar fikir olmadan ona rəğbətlə yanaşsınlar və öz qızlarını etibar edib ora göndərsinlər".

Tağıyev bu düşüncələri və hərəkətləriylə sadəcə bir mesenat, xeyirxah milyonçu olmaq hüdudlarından çıxaraq, sözün peşəkar mənasında maarifçi mərtəbəsinə, yeni dövrdə xalqın saf ziyalı qanını qarışmalardan qorumaq kimi ciddi millət məsələsinin həllinə töhfələrini verən ictimai xadim yüksəkliyinə qalxır.

Tağıyev belə yazanda, belə düşünəndə, bu istiqamətdə fədakarlıqla işlər görəndə şura hökumətinin "Rədd olsun çadra!", "Qadınlara azadlıq!" şüarlarıyla başlayacağı hərəkata hələ onillər qalırdı.

Savadı yetərincə dərin olmayanların "bisavad" dediyi böyük Hacı Zeynalabdin Tağıyev belə "basavad", belə xalqçı, belə gələcəkçi düşünürdü.

Tağıyevin dövründə Bakının başqa neftxudaları da olub ki, pula pul deməyiblər. Hacının etdiklərini etməyiblər axı! Füsunkar imarətlər tikdirməyi, adda-budda himayədarlıqları demirəm (hərçənd bunlar da sayğıya layiqdir), ardıcıl, düşünülmüş, bir sabit xətt olaraq aparılan belə fəaliyyət onların heç birində olmayıb. Həm də qız məktəbi açmaq niyyəti hamıya bəlli olandan və bu yöndə işlər sürətlənməyə üz qoyandan sonra Hacının ən dürlü rəsmi razılıqları almaq yolunda çəkdiyi əziyyətlərdən savayı, qarşılaşdığı az qala düşmən mövqeli əleyhdarları da vardı axı! Özü də bir yox, beş yox, onlarla - qaragüruh, qatı mövhumatçılar, mürtəce ruhanilər və onların felinə uyan sayı bilinməyən cahillər, korazehinlər.

Hansı mühitdə yaşadığını, kimlərlə əhatələndiyini gözəlcə anlayan Hacı bütün bunlardan işini başlamamışdan agahdı və həmin səbəbdən də ruhanilərin arasından da mütərəqqi düşünənlər, alim siqlətlilər, həyata ayıq nəzərlərlə baxmağa qadir olanlarla yaxınlıq edirdi, cəhalət odrusunun həmlələrini bu nurlu insanların köməyi ilə səngitməyə cəhd edirdi.

Bu da Hacının daha bir incə siyasəti idi. Belə tədbirli hərəkət etməsəydi, lap yüz rəsmi razılıq olsa belə, çətin ki, onun müsəlman, türk qızlar üçün ayrıca məktəb açmaq istəyi gerçəkləşəydi.

Hökumət razılığını verəcəkdi, Hacı bütün xərclərini çəkərək binanı da tikdirəcəkdi, qaragüruhun qorxusu və qınağından çəkinərək o məktəbə uşağını göndərən olmayacaqdı və nəticədə Rusiyadakı ilk türk-müsəlman qız məktəbinin əvəzinə ən yaxşı halda Bakıdakı daha bir rusdilli qız gimnaziyası artacaqdı.

Hacının bir müdrikliyi də bu idi ki, Axund Əbu Turab, Şeyxülislam Əbdüssalam Axundzadə (1843-1907), Bakı qazisi Hacı Molla Cavad (1871-1954) onunla çiyin-çiyinə idi, görkəmli ədib müfti Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbov (1830-1917) onun ən etibarlı müdafiəçisi və həmfikri idi.

Sözü cəmiyyətə eşidilən aydınlar da Hacıya dayaq idilər. Onların qələmi və sözü Hacının dedikləri və etdikləriylə həmahəng idi. Nəriman Nərimanov 1900-cü ildə Bakıda nəşr olunmuş "Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 50 illik məişəti və cəmaətə xidmətləri" adlı kitabçasında həmin məsələnin üstündə məxsusi dayanırdı: "Axır zamanda oğlanlarımız mədəniyyət dalınca gedib mərifətdə tərəqqi edirlər. Pəs bu mədəniyyətli, mərifətli cavanlarımıza mədəniyyətli, mərifətli övrətlər lazım gəlməyirmi? Günbəgün təhsilli cavanların hesabı artır, amma çifayda, həmin cavanlar evlənməkdən əsla fikir etmirlər, çünki təhsilli qızlarımız yoxdur və təhsilsiz qızları özlərinə ömürlük yoldaş etmək məzkurlar üçün böyük məsələdir. Hörmətli Hacının bu məsələlərdə bizimlə həmfikir olmağına şübhəmiz yoxdur. Hərçənd bir neçə nadan, dünyadan xəbərdar olmayan əşxas həmin məktəbin düşməni hesab olunurlarsa da, ancaq onları biz millətə quyu qazanlardan hesab edirik".

Hacı həm də el adamı idi, mütəmadi xalq arasında idi və o qədər təmənnasız yaxşılıqlar etmişdi ki, camaat arasına çıxanda hər kəslə ərklə, müsahibinin başına ağıl qoya-qoya danışa bilirdi. Olmuş əhvalatdır - yenə növbəti dəfə nadanlardan birisi Hacıya irad tutur ki, o nədir məktəb açıb qızlarımızı üzüaçıq gəzdirmək, arımızı-mamusumuzu ayaq altına atmaq istəyirsən. Adını, da soyadını da xatirələrin tarix üçün töhmət hədəfi kimi qoruyub saxladığı o adamı Hacı məntiqli cavabı ilə bu cür susdurur: "Ay Molla Əli Hacı Xəlil oğlu! Qulaq as! Mən qızları ismətsiz etmək istəmirəm, naməhrəmlə üzüaçıq olmağa çağırmıram. Srağa gün gecə iyirmi yaşlı ortancıl qızın sancılanmışdı, az qalmışdı ölsün. Lopabığ Ambarsum həkimi gətizdirdin, qızı yoxladı, dava-dərman elədi, qızı ölümdən qurtardı. İndi de görüm, lopabığ Ambarsumun əvəzinə müsəlman arvad həkimi olsaydı, şəriətə hansı daha düzgün gələrdi? Ay qardaş, qadın həkimlərə, müəllimələrə millətimizin ehtiyacı çoxdur. Bunun üçünsə gərək məktəb olsun, oxusunlar. Savad alsınlar. Namus-qeyrət deyirsiniz. Əksinə, mənim gördüyüm iş elə ləyaqətimizi daha uca saxlamaq üçündür".

Bakı, Azərbaycan bayram astanasında idi. Bu bayram bütün sevinci ilə həftələr, günlər sonra yaşanacaq. Ancaq Bakının və Qafqazın qəzetlərindən artıq həmin möhtəşəm bayramın sədaları ucalırdı. Ziyalı qələmlər insanları bu millət bayramına hazırlayırdı. Hazırlamaq da lazım idi. İndiyədək belə misilsiz bayramı yaşamamış kütlələrin intəhasız sevinci bütünlüyü və bütövlüyü ilə duymasından ötrü ən əvvəl yurda ərməğan edilən bu xoşbəxtliyin nədən ibarət olduğunu başa düşəcəyi qədər anlatmaq ehtiyacı vardı.

Fransa Maarif Nazirliyinin Rusiyaya ezamiyyətə gələn və 1901-ci ildə Bakıya da yolu düşən təmsilçisi, Avropada tanınmış arxeoloq və xalqşünas alim Baron de Bay Parisə qayıdınca orada fransız dilində nəşr edilən "Rusiya icmalı" dərgisində heyranlıqla belə yazırdı: "Bakıda Nikolayevski küçəsində Şərq üslubunda inşa edilmiş modern bir bina ucalır. Səxavətli xeyriyyəçini ilhamlandırmış ideya və onun apardığı mübarizə əbədi yad edilməyə layiqdir. Bu müsəlman zəngini digər diqqətəşayan əməlləri ilə yanaşı, Bakıda gənc müsəlman qızları üçün məktəb açdırmaq istəyir. Bu fikir çox müasir, cəlbedici vüsətlidir".

Qafqaz Canişinliyinin mərkəzində - Tiflisdə nəşr olunan "Qafqaz" qəzeti 1901-ci ilin yayında, yeni dərs ili ərəfəsində belə yazırdı: "Bakıda açılacaq qız məktəbi indiyədək müsəlman qadınını zəmanəmizin bütün nailiyyətlərindən aralı salan Çin səddini yox etmək məqsədi daşıyan ilk təhsil müəssisəsidir. Məktəbin məramı olduqca yüksəkdir və təsisçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin maarifpərvər addımı böyük şərəf gətirən təşəbbüsdür. Məktəbin yaraşıqlı binası, daxili tərtibatı, mebeli tam hazırdır. Xidməti personal, eləcə də şagird kontingenti tam yığılıb".

Bakıda "Kaspi" qəzeti isə məktəbin açılışı ərəfəsində camaatın gözünü bu savab və nəcib işə daha artıq açmaq niyyəti ilə Zaqafqaziya şeyxülislamı Əbdüssəlam Axundzadənin məqaləsini dərc etmişdi. Axund belə yazırdı: "Tibbin atası sayılan Əbu Əli İbn Sinanın anası Sitarə xanım öz zəmanəsinin təhsilli qadını idi. Onun oğlu məhz anasının təsiri və qayğısı sayəsində 18 yaşında elmlərə yiyələnə və sonradan bu qədər şöhrət qazana bildi. Əgər bu vaxta qədər Qafqaz müsəlmanları öz qızlarına təhsil verməyiblərsə, bunun səbəbi təkcə məktəbin olmaması deyil, daha artıq onların qız məktəblərinə yad baxmasıdır. Açılacaq bu gözəl müəssisəyə ürəkdən xeyir-dua veririk. Biz tam əminik ki, bu məktəbdə oxuyan qızlar davranışları, xoş xasiyyətləri, ağıllarıyla bütün digər bacıları üçün nümunə olacaqlar".

...Sara xanım Tağıyeva (1899-1991) ilə mən ilk tələbəlik illərimdə tanış oldum. Sara xanım Tağıyeva Azərbaycan qadınının dəyanəti və şərəfi haqqında düşünürkən həmişə gözümün qabağına gələn ilk insanlardandır. İndi Mərdəkanda, Hacıhəsən qəbiristanlığında Hacı Mirzə Əbu Turab Axundzadənin məzarının aşağı tərəfində Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qəbridir. Onun yanında isə qızı Sara Tağıyevanın məzarı. Sara Tağıyevanın məzarının yanında da bir daş var. Üstünə Zeynal bəy Səlimxanov (1886-1942) yazılıb. Əslində bu, bir rəmzdir. O qəbirdə heç kəs yatmır. Zatən o daşın üstünə adı yazılanın heç yerli-dibli qəbri də yoxdur, olmayıb da!

Zeynal bəy Səlimxanov sovet repressiyalarının qurbanlarındandır. Onun həlak edilmiş cəsədini hara atıblar - Xəzərin sularınamı, hansısa köhnə neft quyularınamı? Kimsəyə bəlli deyil. Onu məhv etmişdilər, ancaq Sara xanım yaşayırdı və bütün ömrü boyu da usanmadan, ruhdan düşmədən, sınmadan mübarizələrini davam etdirirdi.

Bakıda Elmlər Akademiyasının 1960-cı illərdə tarixçi alimlərin iri dəstəsinin müəllifliyi ilə ilk dəfə buraxdığı üçcildlik və hər fəslində sovetin ağa qara, qaraya ağ deməkdə pərgar olan, riyakar xisləti duyulan və görünən "Azərbaycan tarixi" kitabı ali məktəblərdə dərslik kimi istifadə olunurdu, yeni nəsillər bu saxtakar kitablarla böyüdülürdü. Həmin kitablar qalmaqdadır, amma orada yazılanların bir çoxunu indi adam içərisinə çıxarmaq ayıbdır. Çünki bu üzəçıxarılmaz səhifələrdə tariximiz və həqiqətlər ideoloji maşının diktəsi ilə ən kobud və idbar şəkildə təhrif edilib. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin haqları da o kitabın içərisində dönə-dönə tapdalanıb.

Və o surət, o şəkil köhnə bakılıların yaxşı yadındadır - hər əlində və çiynində içərisinə atası haqqında müxtəlif sənədlərin, yazıların, xatirələrin, köhnə qəzetlərdən kəsiklərin toplandığı ağır çantalar olan beli bükülmüş qadın ünvan-ünvan gəzərək atası uğrunda, böyük Hacı Zeynalabdin Tağıyevin layiq olduğu haqlarının qaytarılması yolunda heç bir müsbət nəticə vəd etməyən mübarizəsini aparırdı. "Cənnət" dedikləri gerçəksə, əlbəttə, bu qadının yeri behiştin ən gözəl guşəsidir.

(Davamı 5-ci səhifədə)

(Əvvəli 4-cü səhifədə)

Haçansa hansısa heykəltəraş bir övladın ataya sonsuz məhəbbət və sədaqətinin heykəlini düzəltmək istəsə, elə Sara xanımın surətini yaratsa, yetər.

Heç vaxt lentə alınmamış, amma Bakının köhnə sakinlərinin yaddaşında daim dolanmaqda davam edən, bu şəhərin tale filminin kadrlarının ən gözəli və ən kədərlisi o kübarlar kübarı xanımın cəfakeş görüntüləridir - Kommunist, daha əvvəlki və daha sonrakı İstiqlaliyyət küçəsi ilə ağır-ağır yoxuş qalxır.

Hər gün eyni ünvanlara üz tutur, hər gün eyni sözləri deyir, eyni sənədləri göstərir, hər gün də sözləri elə dünənki, srağagünkü, daha neçə gün əvvəlki kimi sanki divara dəyərək yerə düşür.

Bu qadının, sadəcə bu qadın yox, bu müqəddəs varlığın hər gün gördüyü o nəticəsi olmayan iş Allah yanında ən ali ibadət, İlahinin nəzərində savabların savabı idi.

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qurub-yaratdığı imarətlərdə əyləşən, Hacının hüsnünə gözəlliklər qatdığı bu şəhərdə yaşayıb-işləyən və zamanın hökmü ilə nankor quruluşa, haqbilməz qəddar hakimiyyətə xidmətdə olanlar həqiqətləri yaxşı bilsələr də, xəbərdar olmadıqlarını da bu əzabkeş qadının onların qarşısına düzdüyü sənədlər, sü-

ALLAHIN UCALTDIĞI BAŞ

butlardan yaxşıca anlasalar belə, nə bu qadının özünü, nə də həqiqətini yaxına buraxırdılar. Onu qovurdular, qapıları üzünə qapayırdılar, guya ən insaflılar, ən hörmət göstərənlərsə uzaqbaşı səbirlə dinləyib süni nəzakətlə yola salırdılar.

Sara xanımsa bezmirdi, ümidini itirmirdi, ildən-ilə, aydan-aya taqəti azalsa da, atasının bu millətə misilsiz və təmənnasız yaxşılıqlarının təsdiqi olan qalaq-qalaq sənədlərin toplandığı ağır çantalarla hər növbəti səhərdə işə gedirmiş kimi evdən çıxırdı.

Hamı görürdü, dövran elə idi, siyasət elə idi ki, görən, qəlbi yanan kömək edə bilmirdi. Amma bütün bunları Allah da görürdü. Allah gözəl Allahdır, olardımı bunca sədaqəti, bunca vəfanı, bunca etinasızlıqla yanaşılan, küncə sıxışdırılan ədaləti görsün və nəsə etməsin?

Hacı Zeynalabdin Tağıyev yaratdığı Qız məktəbinə bütün həyatının şah əsəri kimi baxırdı. Həmin kitabda əleyhinə yazılan onlarca başqa iftira ilə yanaşı, bu məktəbi yaratmaq haqqını da ondan qoparırdılar. Kitab iddia edirdi ki, sən demə, "Həsən bəy Zərdabinin təşəbbüsü, onun arvadı Hənifə xanımın iştirakı ilə açılan və əvvəllər əsas etibarilə kapitalist Tağıyevin ianə faizləri hesabına fəaliyyət göstərən müsəlman qadın məktəbi qadın təhsilinin inkişafında müəyyən rol oynadı".

Özü millətəxeyir əməllərini gerçəkləşdirməkdə qaragüruhun saysız hücumlarına məruz qalmış Hacı Zeynalabdin Tağıyev haqqında o üzüqara kitab yazırdı ki, guya Tağıyev xalqa zülm etməkçün qaragüruhçu dəstələr saxlayırmış.

Adil Pərvərdigar nə bu təhər abırsız-həyasız yalanları götürərdi, nə də atasını bu çirkablardan qorumağa çalışan Sara xanımın zəhmətlərinə biganə qala bilərdi. Qalmadı və Hacının da, onun fədakar balasının da başını millət və tarix gözündə yenidən ucaltdı, şəri, böhtanı, nahaqı özünə şüar etmiş quruluşu da, dövləti də külli-küf edərək biryolluq axırına çıxdı.

8 yanvar 2026